

lajdonképpen a címválasztásra vonatkozik, ugyanis az efféle megfogalmazás a szótár gyanútlan forgatóját – különösen a laikusokat és a magyarul nem tudó kutatókat – némileg tévútra viheti, azt a látszatot keltvén, hogy a kézikönyvben a teljes történeti magyar családnévállományt fellelhetjük. Valójában azonban az a tergo csupán Kázmér Miklós kézikönyvének címszavait dolgozza fel. Példának okáért a forrásként használt családnévszótárból teljességgel hiányzik a Duna–Tisza közének középmagyar kori névanyaga, ugyanis a rendelkezésre álló korabeli források közül alapvetően a török deftereket kellett volna felhasználni. Ez utóbbiakról azonban Kázmér Miklós úgy vélekedett, hogy a többszörös átírás következtében nem tekinthetők autentikus kútfőeknek. Továbbá nem tudni pontosan, hogy az említettekén túl a Kázmér-féle névcikkekben mi az, ami hiányzik egyes korok történeti forrásainak meglehetősen esetlegesnek és foghíjasnak mondható adathalmazából. Szerencsésebb lett volna tehát a cím alaposabb végiggondolása. A másik kritikai megjegyzésre fentebb már utaltam, de az az előzővel is némileg összefügg, hiszen a meglátásom szerint a mostani cím megtartása mellett a bevezetőben célszerű lett volna hangsúlyosabban megfogalmazni, hogy a névvégmutatóban nem a teljes történeti korpusz a tergoja található, még csak nem is a Kázmér-féle kézikönyv teljes adattára, hanem ez utóbbinak csupán címszavai lettek feldolgozva.

5. A itt ismertetett névvégmutató szótár – amint fentebb néhány kiragadott példa kapcsán magunk is meggyőződhetünk róla – számtalan összefüggés feltárását kínálja az olvasónak. Többek között olyanokat is felfedezhetünk, amelyek a Kázmér Miklós által szerkesztett kézikönyv legalaposabb tanulmányozása közben is rejtve maradnának a kutató szeme előtt. A bevezető tanulmány és abban a motivációs rendszer bemutatása, valamint a korpusz kötet végén található motivációk szerinti jegyzékének elkészítése külön is kiemelendő értéke ennek a kézikönyvnek. A munka a jövő névkutatói számára egyúttal bizonyos mértékig az irányokat is kijelöli, hiszen mai napig kénytelenek vagyunk nélkülözni *A régi magyar családnévek szótára* teljes korpuszának elektronikus kereshetőségét. Ugyanegy egyéb teljes vagy teljesebb családnéves adattárak ilyen irányú feldolgozása is várat még magára.

Végül, de nem utolsósorban megállapítható, hogy nemcsak a kézikönyv precízen összeállított beltartalma, hanem a kézikönyv tipográfiája is elismerést érdemel.

Vörös Ferenc

vendégtanár

Nyitra Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Markó Alexandra (szerk.): Beszédtudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngékezdési időig.
ELTE BTK – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2012. 398 lap

A kötet 2012. április elején jelent meg az ELTE Bölcsészettudományi Kar, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetének közös kiadásában. Az időpont nem véletlen, Gósy Mária professzor születésének kerek évfordulóját ünnepli a nyelvtudomány. A jeles kutató és tanár előtti tisztelgés hívta életre a kötetet, amelyben Gósy Mária tudományos munkásságához tematikusan illeszkedő tanulmányok kaptak helyet. Mint az a kötetből kiderül, ez a kör rendkívül sokszínű, az olvasó újra és újra elcsodálkozik, hogy a témakörök milyen széles spektruma illeszthető az ünnevelt eddigi tudományos életéhez. A kötet más aspektusból is tisztelgés: nemcsak megjelenésében, külalakjában nagyon igényes, hanem szakmai szempontból is – a tanulmányok mindegyike (szigorú) szakmai lektorok megjegyzései, javaslatai alapján nyerte el végső formáját.

A kötetben megjelent tanulmányok hat témakörbe csoportosulva vizsgálják a beszéd különböző jelenségeit. A *Régi fogalmak új megvilágításban* című fejezetben egyes, a beszéddel foglalkozó tudományágak által gyakran használt fogalmakról olvashatunk – új nézőpontokból. Siptár Péter tanulmánya a degemináció jelenségét járja körül, fonetikai és fonológiai szempontokat egyaránt érvényesítve. Az újabb szakirodalom alapján a kérdéskör új alapokra helyezését javasolja. Varga László kutatása arra keresi a választ, hogy valóban létezik-e a magyarban mellékhangsúly. Érvelését meggyőző kísérleti adatokkal és mérésekkel támasztja alá. Meglátása szerint a mellékhangsúly fonetikai és fonológiai realitás. Ugyan akusztikai szinten további kutatásokra van szükség annak meg-

határozásához, hogy mely kritériumok együttesével jellemezhető, viszont artikulációs és perceptuális szinten jól azonosítható. A magyar mellékhangsúly fonológiai jelentőséggel is bír, elkülönülő hangsúlyfokot képvisel a főhangsúly és a hangsúlytalanság között, szerepe nem a szófónológiában, hanem a posztlexikális fonológiában érhető tetten. A mellékhangsúlynak nemcsak ritmikai, hanem szóösszetételei és szintaktikai típusait is el kell ismerni. Gyarmathy Dorottya a megakadásjelenségek tipizálásának egy bizonytalan pontjára hívja fel a figyelmet: az újraindítás jelenségének kettős megítélésének okait keresi. A szerző meglátása szerint a beszélők az újraindítást eltérő funkciókban használják, és ezek kötődnek az újraindított szavak típusához (tartalmas szavak, illetve funkciószavak). Az újraindítás lehet időnyerő stratégia funkciószavak esetében és az önenllőrzés felszíni jele tartalmaz szavaknál.

A következő fejezet a beszédben megjelenő életkori sajátosságokkal foglalkozik. Több tanulmány került ki az anyanyelv-elsajátítás témaköréből: Vesna Mildner és Martina Bajzec 5–7 éves horvát gyermekek nyelvi fejlődését vizsgálja a nemek közötti különbségek szempontjából. A korai életszakaszban a beszéd és a nyelv elsajátításában és használatában bizonyítottan különbség van a fiúk és a lányok között. A vizsgálat arra keresi a választ, hogy ezek a különbségek fennmaradnak-e iskoláskorig. Eredményeik szerint az általános iskola megkezdésének idejére a fiúk behozzák verbális lemaradásukat, nem található jelentős különbség a fiúk és a lányok között a produkált beszéd összes mennyisége, a különböző kategóriájú szavak és a szókincs mérete tekintetében. Deme Andrea az gyermekenyelv kevésbé kutatott területét, a magánhangzók akusztikai jellemzőit vizsgálta óvodásoknál. A magánhangzók akusztikai szerkezete eltéréseket mutat az életkor, a testi fejlettségi fok és a nem tekintetében, valamint fontos anyanyelvi hangzóelsajátítási és beszédproduktions tendenciákat világít meg. A kutató 6–7 éves gyermekek beszédét vizsgálta, ez az életkor az anyanyelv-elsajátításban mérföldkönek számít, valamint az írás-olvasás megtanulása miatt kialakuló fonológiai változás előtti állapotot jeleníti meg. A gyermekek átlagos alaphangmagassága – a hipotézisnek megfelelően – magasabb a felnőtteknél, valamint magánhangzóterük nagyobb és magasabb értéken jelenik meg. A legtöbb fonológiai oppozícióban álló magánhangzópár tagjai fizikai időtartamban is elkülönülnek már az ennyi idős gyermekeknél. Meglepő eredmény, hogy a vizsgálat szignifikáns különbséget adatolt az F_0 átlagos értékében, mégpedig a mélyebb alaphang a lányokra volt jellemző. Neuberger Tilda tanulmánya a spontán beszéd grammatikai fejlődéséről ad képet a KFM módszer alapján óvodásoktól fiatal felnőtt korig. Az eredmények igazolták a grammatikai komplexitás fejlődését az életkorral párhuzamosan, bár minden életkori csoportban nagy egyéni különbségek fedezhetők fel. A morfológiai-szintaktikai összetettség kapcsolatban áll a szókinccsel, a szóhasználattal is. Az életkorban nagyot ugorva az idős korhoz érkezőnk, Bóna Judit idősödő, idős és matuzsálemi korú (száz év feletti) adatközlők spontán beszédét hasonlítja össze különböző szempontok alapján. Eredményei szerint elmondható, hogy az időskor nem egységes kategória a spontán beszéd produktójának szempontjából sem. Az életkor előrehaladtával jelentősen változik a beszédtempó, valamint a grammatikai komplexitás, és tendenciaszerű különbség található az életkori csoportok között a megakadások gyakoriságában.

A harmadik fejezetben a **beszédfeldolgozást** különböző nézőpontokból vizsgáló tanulmányok kaptak helyet. Imre Angéla kutatásának fő célja a magyar GMP-teszt német nyelvre való adaptálása volt, amelynek segítségével a beszédpercepció és beszédmegértési részfolyamat felmérhető. A 4–7 éves német beszédanyag eredményei alapján feltételezhető, hogy az adaptált tesztben a nyelvspecifikus eltérések ellenére is hasonló szintértékek várhatók el, mint a magyar GMP-ben. Népszerű témáról, a televízió gyermekekre gyakorolt hatásáról ír Menyhárt Krisztina – fonetikai szempontból. Különböző rajzfilmek akusztikai jellemzőit veti össze, és vizsgálja ezek hatását a 6–7 éves gyermekek beszédfeldolgozási műveleteire, illetve arra keresi a választ, hogy a képi információ segíti vagy gátolja-e a nyelvi feldolgozást. A vizsgálatban szereplő hét rajzfilmben számottevően lassabb a beszédtempó, mint a felnőtt beszélőknél mért átlagos érték. A szöveg feldolgozására, megértésére irányuló kérdésekre legjobb eredménnyel a kép nélküli mesehallgatásnál választottak a gyermekek, a képi információk sok esetben elterelték a figyelmet, gátolták a feldolgozást. Horváth Viktória újszerű módon a hezitációs jelenségeket percepció szempontból vizsgálja. Kutatásában arra kereste a választ, hogy ezt a multifunkcionális, de erősen stigmatizált jelenséget milyen mértékben és pontossággal észlelik a hallgatók. A kísérleti személyeknek el kellett dönteniük, hogy az elhangzott szövegen mennyire voltak gyakoriak a megakadások, majd a másodszori meghall-

gatás során a lejegyzett szövegben be kellett jelölniük minden észlelt hezitálást. Egyetlen olyan hallgató sem akadt, még ebben a direkt szituációban sem, aki minden egyes hezitálást észrevett volna, tehát a mindennapi társalgásban még kevésbé feltűnő a jelenség. A kitöltött szünetek észlelését befolyásolja az időtartam: minél hosszabban realizálódik, annál feltűnőbb. Emellett az egyéni percepciók mechanizmus működési sajátossága is jelentős különbségeket eredményezett az egyes kísérleti személyek eredményei között. A Jászó Anna a retorikai elemzést mint szövegfeldolgozási módszert mutatja be. A szerző elméleti módszereket és szempontokat ismert a retorikai elemzés elvégzéséhez. Az elemzés lehet kvalitatív és kvantitatív módszerű, a kutató számos lehetőség közül választhat. Nagy kihívás az elmélet átültetése a gyakorlatba: a szempontok nagyobb anyagon történő érvényesítése, sőt maga az elemzendő anyag kiválasztása is. A kétnyelvűek mondatfeldolgozását elemzi Navracsics Judit és Sály Gyula, különös tekintettel a nők és a férfiak eredményei közötti különbségekre. A kísérletben magyar–angol kétnyelvű személyek vettek részt, akiknek különböző mondatokról kellett megállapítaniuk, hogy (szintaktikailag és szemantikailag) helyesek-e. Az eredmények azt mutatják, hogy a mondatfeldolgozási stratégia elsősorban a nemek mentén válik szét, és csak ezt követi a nyelvenkénti jellegzetesség.

A **zöngéesség** különböző jelenségeire vonatkozó kutatások kaptak helyet a következő fejezetben. Damir Horga horvát anyanyelvűek beszédében a supralaringális üregek helyzetének hatását vizsgálja a következő változókra: a hosszú távú átlagos spektrum, a magánhangzók alapfrekvenciája, zöngés explozívák és a zöngében megjelenő devianciák. Eredményei szerint a supralaringális beállítások befolyásolják a zöngéesség akusztikus paramétereit. Gráczy Tekla Etelka és Kohári Anna tanulmánya a zöngékezdesi idő (VOT) egy módszertani kérdését járja körül, arra keresik a választ, hogy a többszöri felpattanással megvalósult explozívák esetében a mérési módszer hogyan befolyásolja a VOT adatait. A zöngékezdesi idő meghatározására a szakirodalomban többféle módszer található: az első, az utolsó, illetve a legintenzívebb felpattanástól számított mérés. Az adatok alapján a szerzők megállapították, hogy a felpattanások többszöri megjelenését elsősorban a zár helye határozza meg, de a beszélő egyéni sajátosságainak és a magánhangzó-környezetnek a hatása sem elhanyagolható. A legintenzívebb felpattanás leggyakrabban az első, ritkábban az utolsó felpattanással esett egybe, csekély mértékben jelentkezett csak „önálló” felpattanásként. A mérési helyek közül az utolsó felpattanástól számított mutatott jelentős eltérést a többihez képest. A mérési módszerek okozta eltérések miatt mindenképpen tanácsosnak látszik az egyes kutatásokban az alkalmazott metódus ismertetése. Ruth Huntley Bahr és Stacy N. Kile percepciók feladatort végeztetett el iskolás gyermekeknél, akik az afrikai amerikai nyelvváltozatot beszélik, tekintettel a szóvégi más-salhangzók zöngétlenedésének percepciójára. Eredményeik rámutatnak arra, hogy a nyelvváltozat befolyásolhatja a fonológiai tudásra is épülő feladatokban elért teljesítményt.

A **prozódiai sajátosságokkal** foglalkozó kutatások szerepelnek az ötödik fejezetben. Keszler Borbála tanulmánya a prozódiai jegyek írásban való megjelenésének régi példáját mutatja be: nyelvelmékek intonációs-szünetjelölő írásjelhasználatával. A tanulmány a források elemzésével rámutat arra, hogy a 16. században élt még az intonációs-szünetjelölő írásjelhasználat, elsősorban a felolvasásra szánt szövegeknél. A tanulmány olyan eseteket is bemutat, amelyekben a mai logikai-grammatikai alapú szabályok szerint nem használnánk írásjelet. A nyelvelmékek elemzésével a szerző rámutat, hogy a felolvasást könnyítő írásjelhasználatról a jelenlegi központra való áttérés Európa nyelveihez hasonlóan nálunk sem egyszerre következett be. Markó Alexandra a felolvasásban és a spontán beszédben előforduló hangsúlyok eltérő akusztikai megvalósulására és percepciójára mutat rá. Eredményei szerint a felolvasásban markánsabban jelennek meg a hangsúly észleletét felidéző paraméterek, mint a spontán beszédben. Míg a felolvasásnál az észleléshez elegendő a célszó utáni frekvenciacsökkenés, a spontán beszédben a célszónak az azt megelőző szóhoz képest is jobban ki kell emelkednie. Az intenzitás és az időtartam tekintetében fokozati különbséget talált a szerző a két beszédmód között: a felolvasásban a beszélő nagyobb mértékben használja a hangerő fokozását és az időtartam növelését a hangsúlyosság érzékeltetésére. A szünetezés szintén a tervezettebb beszédmódban, a felolvasásban kap nagyobb szerepet a hangsúlyosság megjelenítésében. Az eredmények igazolják a korábbi szakirodalmi megállapításokat, amelyek szerint a hangsúlynak nincsenek egyértelmű akusztikai fonetikai jelzői, és ez az állítás a spontán beszédre még erőteljesebben igaz, mint az eddigi kísérletekben szereplő felolvasásokra. Váradi Viola a spontán beszéd bekezdésszintű tagolását vizsgálja, elsősorban percepciók szempontból. A beszédkutatás egyik igen

fontos, régi és folyton visszatérő kérdése, hogy milyen paraméterek alapján különíthetők el egymástól a spontán beszédben a bekezdések, és milyen egységek jönnek így létre, hiszen a beszélt nyelv nem tartalmaz olyan egyértelmű határjelölőket, mint az írott nyelv. A beszéd feldolgozásának egyik alapfeltétele, hogy a hallgató képes legyen az elhangzottakat számára értelmes egységekre bontani és így a beszédet dekódolni. A kutató arra keresi a választ, hogy a hallgatók percepció mechanizmusa mennyire működik egyformán, illetve milyen akusztikai fonetikai, szintaktikai és pragmatikai jellemzők alapján szegmentálják az elhangzottakat. Eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók ítéletei a határjelölésben nagymértékben megoszlanak, de a jelölések mintegy fele egyöntetű volt. Ez arra enged következtetni, hogy a spontán beszéd bekezdésekre tagolására különféle stratégiák léteznek. Elsősorban a szüneteknél és a lezárt szintaktikai egységek esetében jelöltek egyöntetűen bekezdéshatárt a hallgatók, minél hosszabb szünetet észleltek, annál többen vélték tagolópontra, és az összes jelölés túlnyomó többsége szintaktikai határvonalon található. A kutatás alapján elmondható, hogy a mondatnál nagyobb egységek meghatározása összetett folyamat, az egyes beszédjellemzők (témaváltás, szintaktikai szerkezetek, zöngemínőség, dallammenet) csak az egymással való összefüggésükben kapják meg határjelölő szerepüket. Gocsál Ákos tanulmánya is a beszéd kutatás egyik elengedhetetlen változójával foglalkozik, az alaphangmagasság mérésének módszertani kérdését járja körül. A tanulmány az F_0 -értékek számtani középértékét, móduszát és mediánját hasonlítja össze. A különböző adatok szignifikáns eltéréseket mutatnak, amely arra enged következtetni, hogy a magyar beszélők alaphangmagasság-megoszlása jellegzetesen aszimmetrikus, így a középérték és a szórással nem minden esetben tükrözi az F_0 eloszlását.

A beszéd információtechnológiai vonatkozásai című fejezetben a beszélőfelismerés és a beszéd szintézis tárgyában olvashatunk egy-egy tanulmányt. Beke András a beszélőfelismerés kevert Gauss-modelleket alkalmazó módszerét mutatja be. Az algoritmus tanítását és tesztelését a BEA adatbázisból kiválasztott 80 adatközlő beszédén végezte. Az eredmények alapján jól látható, hogy a Gauss-modellek használata jelentősen javítja a szövegfüggetlen beszélőazonosítás eredményét. Olasz Gábor a beszéd szintézis múltját, jelenét és jövőbeni kilátásait ismerteti. A téma történelmi áttekintésével az olvasó megismerheti a különböző irányvonalakat, amelyen elindult a kutatás annak idején, képet kaphat a technikai-műszaki fejlődésről, a beszéd szintetizátorral szemben támasztott igények változásáról. Azt is láthatjuk, hogy jelenleg a beszéd szintézis még nem képes előállítani az emberi olvasási teljesítménnyel minden tekintetben összemérhető gépi felolvasót. Az optimális gépi szövegfelolvasó jellemzői a következők lennének: egyszerű használat, komplex, rugalmas produkciós modell, teljesen emberi hangminőség, kiváló érthetőség, a hibakeresés, hangolás biztosítása és a jó hangbiztonság. A jelenleg megvalósított, különböző technológiájú rendszerek mindegyike kompromisszumra kényszerül, hol a hangminőség, hol az egyéb jellemzők rovására, így csak szűk részterületeken alkalmazhatók. A szerző javaslatot tesz a hibák kiküszöbölésére, amelynek kulcsa véleménye szerint a hullámforma-elmőkiválasztásos módszer és a statisztikai, gépi tanulás technológiájának keresztezése lenne a megfelelő minőségbiztosítási rendszer mellett.

A tanulmányokat magyar és angol nyelvű összefoglalók követik, és egy tekintélyes, több mint háromszáz nevet felvonultató tabula gratulatoria zárja. Az olvasó tájékozódását segíti a kétféle tartalomjegyzék: az első a kötetben szereplő tematikus sorrendet követi, a második pedig lehetőséget ad a tudományterületek alapján történő keresésre. A kötetet tudományos értéke, szakmai színvonala, gazdagsága miatt nemcsak az ünnepelt fogja gyakran és örömmel forgatni, hanem a szűkebb és tágabb szakma – és (reméljük) az érdeklődők minél szélesebb köre.

Bata Sarolta

PhD-hallgató

ELTE BTK

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Cs. Nagy Lajos: Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza. Luminosus, n.o. Kiadó, Nagykapos, 2011. 46 lap + 750 térkép

A magyar nyelv földrajzi kutatás újabb regionális atlaszsal gazdagodott. Cs. Nagy Lajos munkája olyan felvidéki magyar nyelvjárás csoportot mutat be, amelyről eddig csak szórványos adataink voltak.